

ИНТЕРВЈУ



ДР РАТКО БОЖОВИЋ, КУЛТУРОЛОГ

8

# ЖИВИМО У ПОСТМОР

15. август 2016.

Код нас се догодио човек транзиције, а човек транзиције није слободан, јер је одређен околностима које су га дефинисале, а не својом слободном вољом. Он није могао да бира своје најбоље могућности, него је био изабран, према томе, био је неслободан. Он је као лишће које носи јесењи ветар, није у стању да се самоодређује. Мени сметају ти „људи од страха“, јер је страх човекова сенка. Људи од страха ништа не ваљају, јер нису бића слободе и самоодређења. Та сенка је оно што их убија, а на крају ће их и убити.



Недавно редовни професор Факултета политичких наука у Београду на предметима Теорија културе, Социологија културе, Културна политика и Јавно мњење, дугогодишњи шеф Катедре за новинарство и политичку социологију др Ратко Божовић, који је објавио више од три стотине научних и стручних радова, за „Одбрану“ говори о моралу данас, постоји ли његова нулта тачка, шта је морална интелигенција, недостаје ли нам искуство љубави и толеранције и има ли катарзе на видiku.

– Ако говоримо о томе шта је данас, са становишта друштвених вредности, најспорније, могли бисмо да набрајамо – сиромаштво, корупција, криминал, некултура или медији, али оно што је најспорније, то је насиље у чијим је темељима мржња. Недавно сам о томе разговарао са пријатељем, социологом Ђуром Шушњићем, и сагласили смо се да су протагонисти мржње кривотворни умови, с изразитим дефектом личности. Било који вид друштвене и историјске затворености као самодовољности, захваљујући и њима, производи анимозитет према другима. То ствара колективну одредницу мрзичког ментали-

# АЛИСТИЧКОМ ДОБУ

тета. Жалостан учинак тог настојања види се у хомогенизацији мржње. Штавише, она постаје знак препознавања, а с лакоћом стиже до заједничког омраженог.

◻ Да ли је код нас морална криза најдубља и да ли претходила осталим?

– Она их је подстицала и омогућавала. У својој метастази постала је препрека у остваривању друштвених промена. Савест као морална свест овде је

правном и неисправном поступању, одговор обликују његов карактер и његова савест. Нема ауторитета у целини друштвеног живота, а посебно у политичком пољу. У таквој стварности најбоље се сналазе људи ниског морала и најнижих мотива. Код нас није присутна само криза законитости, него и криза човечности. Зато је актуелна Хелдерлинова мисао: „Видиш занатлије, али не људе, мислиоце, али не људе, свештенике, али не људе...“. Збиља, где је човек? У друштву у којем је пострадала емпатија

– Наравно да не, али човекова биографија је једначина с више непознатих. То је разлог што његовом камуфлирању нема краја. Нема краја ни његовим преварама. Без настојања да схвати себе тешко ће схватити и друге. Кад га више одређују илузије него реална перцепција света, тешко може да схвати и себе и друге. Тада се не може идентификовати са својим моралним осећањем. Због несавладаних илузија немогуће је процењивати растојање између онога што мисли да јесте и онога што јесте. Кад у човеку утрне емпатија,



драстично пострадала, одавно. Она је довела у питање колективни и лични идентитет. Бити одговоран пред самим собом можда је најважније човеково умеће. То је пут да се одреди правилност, праведност и моралност. Кад се човек нађе пред недоумицом о ис-

према бићима која су у невољи и која пате није усахло само саосећање према другима, већ и самопоштовање.

◻ Може ли се замислити живи човек без сазнања о томе шта је добро, а шта зло?

тија, нема смисла питати се о његовом осећању кривице. Њима је непознаница нечиста савест. Емпатија се сматра емоционалном писменошћу. Нулта тачка морала својство је опасних људи. Таквих је највише у држави у којој влада неред, безаконје и корупција. А данас,

кад светска криза добија форму масовне хистерије, људи постају екстремно дезоријентисани. Напетост, немир, нервоза и страх воде их у опасну апатију која блокира њихову животну енергију и лишава их способности да разликују исправно од неисправног.

○ *Зашто нам је неопходна, како би сте Ви рекли, „морална интелигенција“?*

– Увек је подстицајна мисао из Јеванђеља по Матеју: „Све што хоћете да људи вама чине, чините и ви њима“. То би била суштина моралне интелигенције у којој би се и с друштвеног и индивидуалног становишта разликовало исправно од спорног, пожељно од непожељног. Међутим, савременик све више живи у индивидуалистичкој култури у којој је најприхватљивији емоционални морал, морал човекових жеља и његове среће. А морал по жељи далеко је и од дужности и од санкција, али и од моралне интелигенције и строге савести. Строго судити о моралном понашању других, а према себи бити попустљив и некритичан нема никаквог смисла. Ко хоће да оцењује било чије морално понашање, мора најпре бити строг према себи самом. Човек се учи моралу у тишини, у суочавању са собом. У интими осаме, он ће обликовати свој „етички кодекс“. Вапаји моралиста за моралним животом идеализоване прошлости делују готово фарсично. Говори се и о „обнови морала“. У томе има не мало наивности, тим пре што живимо у времену помрачења морала, у постморалистичком добу.

○ *Мисли ли човек данас у Србији слободно?*

– Овде се догодио човек транзиције, а човек транзиције није слободан, јер је одређен околностима које су га дефинисале, а не својом слободном вољом. Он није могао да бира своје најбоље могућности, него је био изабран, према томе, био је неслободан. То га дефинише. Он је као лишће које носи јесењи ветар, он више није онај који се самоодређује по свом материјалном статусу, друштвеном положају, по својој слободи. Он нема политичку слободу. Политичка слобода је тамо где гра-

ђанин битно утиче на оно што се дешава у друштву, на политички смер државе у којој живи.

○ *Који вам је човек овде „најдаљи“?*

– Човек полтрон, као човек од сламе, који ће подржавати свог вођу док је он на чврстој столици. Безбедно за поседа простор, али ће га први довести у питање кад не буде више тако, запа-

Ако говоримо о томе шта је данас, са становишта крушћених вредности, најсирније, могли бисмо да набрајамо – сиромаштво, корупција, криминал, некултура или медији, али оно што је најсирније, што је насиље у чијим је темељима мржња

лиће га сопственом сламом. Мало и разумем тај свет који иде за странком која доминира, за ауторитетом, с тим што више поштује вођу него закон, односно памет.

Мени сметају „људи од страха“, јер је страх човекова сенка. Људи од страха ништа не ваљају, јер нису бића слободе и самоодређења, са стране идентитета. Та сенка је оно што их убија, а на крају ће их и убити.

○ *Све чешће се појављујете као аналишчар политичке збиље. Има ли места човеку из културе, који се бави лепошом, истином, вредностима, у политици, макар као коментатору политичког живота?*

– Политика је данас све више у знаку танатоса, а не ероса. Човек из културе, како сте формулисали, мора да схвати да је ушао у забрањен простор, у којем више није близак себи и својој методологији. Култура је, наиме, основ за разумевање света, најшири појам, а кад уђе у то поље, он постаје избеглица која је напустила свој интелектуални видокруг, постаје неко ко поред пута „лајуцка“ на караване који пролазе. Излети те врсте за мене су ипак важни, јер показују да нисам био равнодушан, да нисам био мртав. Немам разлога да интересно мислим. Ми-

слим слободно и не навијам ни за једну страну у политици, јер с једне стране не видимо целину, и то је проблем странчарења.

○ *Када се може очекивати, можемо ли рећи – буђење или катарза?*

– Почетак буђења из свеопштег кошмара може се очекивати онда кад се све види до краја. Шарл Бодлер је истицао да је мало користи од очију ако је ум слеп. Није довољно гледати, много је важније видети. Видети добро, то је први корак. То је почетак ослобађања хипотеке лицемерја и преваре. Морална интелигенција услов је прочишћења, пут ка катарзи и цивилним облицима живота. А морал помаже човеку да нађе ослонац у себи самом. Ако нема тај ослонац, она је инвалид. Већ дуже време увелико се призива катарза. Чини се да је то део узалудне приче. Велика је мука с истином – и по томе како да се пронађе и како да се обзнани.

Нулта шачка морала својство је опасних људи. Таквих је највише у држави у којој владају неред, безаконје и корупција. А данас, кад светска криза добија форму масовне хистерије, људи постојају екстремно дезоријентисани. Напетост, немир, нервоза и страх воде их у опасну апатију која блокира њихову животну енергију и лишава их способности да разликују исправно од неисправног.

Не треба ваљда доказивати да нису могуће суштинске промене ни у нашим индивидуалним стратегијама, ни у колективним прегнућима, без способности суочавања с истином. Без тога, удомљује се опасна некритичност која често иде до фанатизације, до изобличавања перцепције реалности, до крајности аутизма. Тада слике у огледалу имају чаробну моћ улепшавања. Тамо се жеље обликују као ко бајаги стварност. Пошто не постоји начин за обуздавање сопствене некритичности, снаге непристајања на разлику и другост, по правилу, искључују било какву рационалну аргументацију. Тако и до-

лази до ситуације у којој се, готово лагодно, подноси властита лаж, али зато туђа смета до неподношљивости. Некритичност према себи претвара се у некритичност према другима. Тако се лако нађе код другог то што није нађено код себе и поред тога што га има у изобиљу. Кад се ослепи од самообмањивања и митоманије, нема ништа од катарзе. Стога то још није наша прича. Нажалост.

**О** Чини се да смо у времену у којем је и „оговарачка сџрасџ“ далеко доминантнија и малигнија него, рецимо у Шџраусовој „Тричџрач џолки“.

– Све наше средине имају своју трачерску „традицију“. Овде, једноставно, свако може бити оклеветан најгнуснијим лажима. И никоме ништа! Често се у томе губи сваки обзир. Они који нису спремни да се баве собом, спремни су да се баве – другима. Зато оговарање више говори о онима који оговарају него о онима који су предмет оговарања. То што оговарач не жели да разуме, него да осуди, открива његову зарађеност са светом разлике. За њега је разлика „непристојна“. Зато је и кажњава. Када иза оговарања не би стајао комплекс зависности, и отворена или прикривена мржња, оно би још могло да буде и забавно. Можда би трач могао постати и један облик терапије, форма опуштености. Најчешће то није. Заробљен демонском страшћу „оговарања“, трачер је неслободан човек, биће у власти порока. Оговарање је једносмерна „комуникација“ и настојање да се стварност види афективно, пристрасно, необјективно. Када се створе такви односи да се оно претвара у тајно договарање, онда се друштвена ситуација и људска права до краја компликују. Ако се смишља интрига искључиво зато да се оговарани деградира у друштвеном, моралном и професионалном смислу, тада се злобне намере претварају у чин деструкције.

**О** Некада је, чини се, оговарање имало џрибежишџе у необразованом свеџу?

– Можда га данас најмање има. Оговарају се стваралачке личности и протагонисти пословног успеха. С времена на време, то постаје један од

начина свакодневног „општења“. Иза жарке жеље за оговарањем скрива се замагљени поглед. Баца се у блато конкурент и пословни партнер. Оспорава се свако ко је вредан. Оговарач, обично, шаље прљаву вест, а она је, нажалост, веома провокативна. Штавише, у оговарању се може поћи од полуистине или чак и истине, али она убрзо делује искључиво као огледало оговарача, који се, у ствари, пројектује. Ипак, кад би било више самопоштовања, мање би било трача. У друштву аброва све је умерено на погрешну страну!

**О** Шџа је с џриваџиношћу?

– Приватност је овде угрожена до апсурда и баналности. Давно је речено да је закон „чувар приватности“. Нажалост, кад се у друштву изгубе јасне границе између приватног и јавног живота, озбиљно се доводи у питање чове-



кова слобода, његово јавно и приватно постојање. Заборавља се да је право на приватност део загарантованих људских права и слобода. Дискреција се у нашој средини, нажалост, не доживљава као „очуђење“ свакодневног живота, него као скривање прљаве тајне. У ствари, иза тога се скрива тривијализација приватности и дискриминација индивидуалних стратегија. На слободи и аутономији приватности тестира се вредност јавне сфере и њена цивили-

зацијска утемељеност. У заједници у којој се не поштује приватни живот не цени се ни достојанство личности ни њена слобода.

**О** Да се враџимо џричи с џочешџка... У којој мери је мржња наша анџроџолошка и друшџивена одредница?

– Мржња никако да утихне. Она је апсурдна страст, али је као темељ посрнулог комуницирања постала наша стална антрополошка и друштвена одредница. Као поремећај менталне равнотеже и као врста афективне умерености, она понајвише производи дефект осећајности, егзистенцијалну деструкцију и друштвени хаос. Из недавне прошлости наследили смо фигуру непријатеља и говор мржње. Друштво у транзицији које није успоставило нову лествицу вредности и критичку јавност има и превише мутног талоба из кога ниче и вулгарна пропаганда и стил екстремистичке комуникације. Стара матрица гљувонеме комуникације и даље снажно функционише. Неистомишљеници се поново претварају у сагрешитеље које треба ућуткати и провући кроз блато. Уместо распри, „пуца“ се у стилу – ко ће кога више унизити! То није нормалан говор јер га заглушују плотуни прејакних речи прожетих мрзиљачким афектима. Ту нема ни размишљања, ни сумње, ни дилема. У том искључивом говору надмоћно владају и епитети и етикете. Штавише, постоје прави специјалисти за етикетирање и дисквалификацију.

**О** Ко хоће да оцењује било чије морално џонашање, мора најџре биџи сџрог џрема себи самом. Ваџаџи моралисџа за моралним живоџом идеализоване џрошлосџи делују гоџово фарсично. Говори се и о „обнови морала“. У џомере има не мало наивносџи, џим џре шџо живимо у времену џомрачења морала, у џосџморалисџичком добу.

**О** Једнодушносџи у мржњи неминовно џраџе десџрукција и насилје?

– Лудило мржње има тенденцију неумереног и готово бесконачног ширења, а последица су неизоставно де-

струкција и насиље. Можда је то и био разлог што је у зараћености са собом и другима на нашим просторима учињено и превише бестијалности. Уверење да је зло – подстрекач човекове патологије, овде је добило антрополошку потврду. Као и глупост, мржња нема граница. Свакако, нису се нашле случајно глупост и мржња у великој близини. У студији „Насиље и свето“ Рене Жирар пише: „Све док друштво располаже капиталом нагомилане мржње и подозрења, људи ће наставити да се њиме користе и да га оплођују. Сви се спремају против могуће суседове агресије и своје припреме тумаче као потврду његових агресивних тежњи“. Да би се тај зачарани круг довео у питање, овај аутор сматра да би требало „уништити опасне остатке насиља“. То је већ тешко савладива патологија и због феномена освете, који је Рене Жирар

Пошто не постоји начин за обуздавање социјалне некретности, снаге некретности на разлику и другости, по правили, искључују било какву рационалну аргументацију. Тако и долази до ситуације у којој се, гошћу лагодно, подноси власити лаж, али зато шућа смећа до неодољивости.

посебно анализирао: „Кад год се јави у некој, било којој, тачки једне заједнице, тежи да се прошири и да захвати читаво друштво. Она прети да изазове праву ланчану реакцију, с последицама које у малим друштвима брзо постају фаталне. Нове одмазде доводе у питање сам опстанак. Због тога је освета строго забрањена“. То се, свакако, односи на цивилизовани свет, у којем владају држава, право и неприкосновени закон.

Говор који „мрзишћељи“ користе је посебна прича...

– Није добро што нам је говор „споредно“ питање. Говор не би смео да буде то што је наметнуто као страначка агресивност, него само оно што се слободно ствара, што долази као

потврда вредности слободног индивидуалитета. Тада би се већ разликовао истинит и искрен од говора лажи и говора мржње, на који се јавна сфера увелико навикла. То је коначно говор који одаје карактер политичке културе – каква је била и каква је сада. Зато је чин ослобађања говора претпоставка за све остало, услов за све друге промене. Притом, не би требало никада заборавити ону наредну: „Човек се по говору познаје“. По чему би се другом разликовао, а да је то важније од говора?!

Друштво у транзицији које није успоставило нову лествицу вредности и критичку јавност има и превише мушог талог из кога ниче и вулгарна пропаганда и стил екстремистичке комуникације. Неиспостиљеници се поново претварају у сагрешитеље које треба ућућкајти и провући кроз блаво.

Јесу ли национализми, који су обележили крај двадесетог века на нашим просторима, макар утихнули?

– Национализам, који се доскора у својој еуфоричности, суровости и милитантности, претакао у шовинизам, није сасвим згаснуо. Тамо где је дошло до националистичких хомогенизација једна мржња изазивала је другу мржњу. Мизантропија је произвела општу друштвену ентропију, неурозу и хаос великих размера. Показало се да друштво које је мржња узела под своје нужно завршава у најгорим крајностима. Неспособност за емпатију и недостатак емоционалне и моралне интелигенције обезбеђују увек потенцијале за мржњу, за њено кружење. Код нас није још усахла ни верска ни етничка мржња. То је видљиво и по томе што нису нестале нетолеранција, предрасуде и дискриминација. У нашим аномалијским околностима политика је учинила све да се друштво милитаризује, да се затвори у „тамни вилајет“ у којем су сви били обневидели. А кад се упало у „врзино коло“ организоване мржње,

Све наше средине имају своју шрачерску „традицију“. Овде, једноставно, свако може бити оклеветан најгнуснијим лажима. И никоме ништа! Често се у томе губи сваки обзир. Они који нису спреми да се баве собом, спреми су да се баве – другима. Зато оговарање више говори о онима који оговарају него о онима који су предмет оговарања.

онда је једна мржња имплицирала другу и тако се стизало до колективног делиријума прогањања.

Тада се с лакоћом кривица везује за другога?

– У историјском самозабору и злочини се доживљавају као исправљање историје, као начин изравнавања неправди из прошлости. Сатанизација другога, који се доживљавао као непријатељ од искона, успоставља је аверзију према колективној „другости“. Све је то пратила застрашујућа мржња. Ту је већ била могућа и садистичка екстаза. Мржња је била алиби за рушилачке чинове. Она је убијала све. И мрзитеље и омражене. Зато Ерих Фром и пише да се мржња против нас самих рационализује као пожртвованост, несебичност, аскетизам или као самооптуживање и осећај инфериорности. Отуда се цела историја показује као историја мржње. Тако се у историји остварио парадокс да је човек потврдио себе поништавањем љубави према другима. Зато се човекова способност да мрзи појављује као једна од најдеструктивнијих ирационалности. Ако се та способност још и усавршава, љубав остаје беспомоћан вапај. Зато би требало знати – ко не изађе на крај с властитом мржњом, неће моћи да избегне да га уништи сопствено зло. Што је најгоре, људи који мрзе нису способни да се кају за учињена злодела. Друштвима као што је наше недостаје неопходно искуство љубави и толеранције. То искуство би могло да постане противтежа мржњи и насиљу. Ту би ваљало тражити одговоре и за нове странице историје. ■

Владимир ВЈЕШТИЋ

Снимлио Горан СТАНКОВИЋ